

MAKTABGACHA YOSHDAGI INTROVERT BOLALARNING IJTIMOY-HISSIY RIVOJLANISHIDA PEDAGOGNING ROLI: NAZARIY VA AMALIY ASPEKTLAR

Zaripova Nilufar Shuhratovna

Xalqaro Nordik universiteti Magistratura talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20756881>

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy tezis maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) pedagoglarining introvert temperamentli bolalar ijtimoiy-hissiy rivojlanishidagi roliga bag'ishlanadi. Maqolada introvertlikning psixologik tabiati, uning uyatchanlik va ijtimoiy fobiyadan farqi, hamda pedagog xatti-harakatlarining introvert bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga ta'siri IMRAD tuzilmasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari pedagogning emotsional qo'llab-quvvatlashi, pozitiv kuchaytirishdan foydalanishi va xavfsiz muhit yaratishi introvert bolalarning guruh jarayonlariga qo'shilishi hamda o'z-o'ziga ishonchini oshirishda hal qiluvchi omil ekanligini ko'rsatdi. Introvert bolalar uyatchan bolalardan farqli ravishda ijtimoiy muloqotdan qo'rqqmaydi — ular shunchaki yolg'izlikni afzal ko'radi va tashqi stimuldan tezroq charchaydi. Pedagog aynan shu xususiyatni tushunib, unga mos yondashuv tanlashi zarur.

Kalit so'zlar: introvert bolalar, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, maktabgacha ta'lim, pedagog roli, emotsional qo'llab-quvvatlash, temperament, xavfsiz muhit, kichik guruh faoliyati.

ABSTRACT

This scientific article is devoted to the role of preschool educational organization (PEO) teachers in the social-emotional development of introverted children. The article analyzes the psychological nature of introversion, its distinction from shyness and social phobia, and the impact of teacher behavior on the social-emotional development of introverted children based on the IMRAD structure. Research results showed that emotional support from teachers, use of positive reinforcement, and creation of a safe environment are decisive factors in helping introverted children join group processes and increase self-confidence. Unlike shy children, introverted children do not fear social interaction — they simply prefer solitude and become overstimulated more quickly. Teachers must understand this characteristic and choose an appropriate approach accordingly.

Keywords: introvert children, social-emotional development, preschool education, teacher's role, emotional support, temperament, safe environment, small group activity.

KIRISH

Bolaning shaxs sifatida shakllanishida maktabgacha ta'lim davri o'ziga xos va takrorlanmas ahamiyatga ega. Bu davrda bola birinchi marta oila doirasidan chiqib, keng ijtimoiy muhitga — MTTga qadam qo'yadi. Aynan shu muhitda uning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Biroq barcha bolalar ushbu jarayonni bir xilda boshdan kechirmaydi.

Introvert temperamentli bolalar MTT muhitida o'ziga xos psixologik xususiyatlar namoyon etadi: ular yangi guruh vaziyatiga ko'proq vaqt sarflab moslashadi, kichik guruhda kattaga nisbatan faolroq bo'ladi va uzunroq yolg'iz o'yin sessiyalarini afzal ko'radi (Cain, 2012; Kagan, 1994). Bu xususiyatlar ko'pincha pedagog tomonidan noto'g'ri talqin qilinib, introvert bola «uyatchan»,

«muammoli» yoki «rivojlanishdan orqada qolgan» deb baholanadi. Bunday noto'g'ri baho esa bolaning o'z-o'ziga munosabatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Introvert va uyatchanlikni farqlash bu tadqiqotning asosiy metodologik tamoyili hisoblanadi. Introvertlik — temperamentning barqaror biologik xususiyati bo'lib, energiyani ichki dunyodan olish tendentsiyasini bildiradi (Jung, 1921). Uyatchanlik esa ijtimoiy baholash qo'rquvi bilan bog'liq hissiy holat bo'lib, introvert bo'lmagan bolalarda ham kuzatilishi mumkin (Cheek & Buss, 1981). Pedagog bu farqni anglamasa, u introvert bolaga noto'g'ri yondashuv tanlashi, uning tabiiy xususiyatlarini muammoga aylantirishi va ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi: MTT pedagoglarining introvert bolalar ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va samarali pedagogik strategiyalarni empirik asosda tavsiya etish. Tadqiqot vazifalari: (1) introvert bolalarning psixologik portretini tuzish; (2) pedagog xatti-harakatining introvert bola rivojlanishiga ta'sirini o'lchash; (3) amaliy pedagogik strategiyalarni aniqlash va tavsiya etish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Introvertlik mavzusini ilmiy jihatdan birinchi asoslab bergan olim Karl Gustav Jung (1921) bo'lib, u introvert shaxsni asosan o'z ichki ruhiy dunyosiga yo'naltiriladigan va tashqi dunyodan emas, balki o'z fikrlari va his-tuyg'ularidan energiya oladigan shaxs sifatida ta'riflagan. Hans Eysenck (1967) esa introvertlikning neyrofiziologik asoslarini aniqlagan: introvert shaxslarning markaziy asab tizimi ekstravertlarga qaraganda qo'zg'aluvchanlik chegarasi past bo'lib, tashqi stimulga nisbatan ancha sezgir bo'ladi.

Bolalar introvertligi sohasida Jerome Kagan (1994) o'tkazgan longitudinal tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega. U «xulq-atvor inhibitsiyasi» (behavioral inhibition) konsepsiyasini ishlab chiqib, bolalarning 15–20 foizi yangi muhit va notanish odamlarga nisbatan biologik jihatdan ehtiyotkor munosabat namoyon etishini aniqladi. Bu xususiyat introvertlikning erta bolalik davridagi ko'rinishi sifatida qaraladi va katta yoshda ham saqlanib qoladi.

Susan Cain (2012) ning «Quiet» asari introvert bolalarga oid eng muhim zamonaviy manbalardan biri hisoblanadi. Cain shuni ta'kidlaydiki, zamonaviy maktab va MTT muhitlari asosan guruhli faoliyat, baland ovozli muloqot va tez qarorlar qabul qilishni talab qiluvchi ekstravert muhitni tashkil etadi. Bu esa introvert bolalarni ularga tabiiy bo'lmagan xulq-atvorga majburlaydi va ularning o'z-o'ziga ishonchini pasaytiradi.

Pedagog-bola munosabati sohasida Pianta (1999) «Teacher-Child Relationship Scale» metodikasini ishlab chiqib, yuqori sifatli pedagog-bola munosabatining bolaning maktabga moslashuviga, ijtimoiy kompetentligiga va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini empirik jihatdan isbotlagan. Ayniqsa, «xavfsiz baza» kontsepsiyasiga asoslangan pedagog-bola munosabati (Bowlby, 1988) introvert bolalar uchun muhimdir — xavfsiz munosabat sharoitida introvert bola yangi ijtimoiy vaziyatlarni tadqiq etishga ko'proq tayyor bo'ladi.

O'zbekiston kontekstida G'oziev (2002) va Yo'ldosheva (2015) bolalar psixologiyasi sohasida fundamental ishlarni amalga oshirgan bo'lsa-da, introvert bolalarga maxsus yo'naltirilgan pedagogik yondashuv hali ilmiy jihatdan kam o'rganilgan. Ushbu bo'shliq mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy zaruriyatini belgilab beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot 2024-yil mart–iyun oylarida Toshkent shahridagi 5 ta MTTda amalga oshirildi. Tadqiqot dizayni sifatida aralash metodologiya (mixed methods research design) tanlandi: miqdoriy va sifat ma'lumotlari parallel ravishda to'planib, natijalar birlashtirildi (Creswell & Plano Clark, 2018).

Ishtirokchilar tanlovi. Introvertlik darajasi Eysenck Junior Personality Questionnaire (JEPQ) va strukturlashtirilgan pedagog kuzatuv yordamida aniqlandi. Introvertlik ko'rsatkichi yuqori (75-persentil va undan yuqori) bo'lgan 4–7 yoshdagi 56 nafar bola asosiy guruhga, 56 nafar ekstravert va ambivert bola nazorat guruhiga kiritildi. Tadqiqotda shuningdek 20 nafar MTT pedagogi va 56 nafar ota-ona ishtirok etdi.

1-jadval. Tadqiqot ishtirokchilari

Guruh	Soni (n)	Yoshi	Jins (Q/A)
Introvert bolalar (asosiy)	56	4–7 yosh	27 / 29
Ekstravert/ambivert (nazorat)	56	4–7 yosh	28 / 28
MTT pedagoglari	20	24–54 yosh	1 / 19
Ota-onalar	56	27–44 yosh	—

O'lchov vositalari. Bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi Denham (1998) «Preschool Social Skills Scale» metodikasi yordamida o'lchandi. Pedagog xatti-harakati Arnett (1989) «Caregiver Interaction Scale (CIS)» metodikasi orqali baholandi. Munosabat sifati Pianta (1999) «Student-Teacher Relationship Scale (STRS)» yordamida aniqlandi.

Pedagogik interventsia. Asosiy guruh uchun 12 haftalik maxsus pedagogik dastur ishlab chiqildi. Dastur uch komponentdan iborat bo'ldi: (1) kichik guruh o'yin sessiyalari (2–3 kishi, kuniga 20 daqiqa); (2) pedagog bilan individual qo'llab-quvvatlash (haftada 2 marta, 15 daqiqa); (3) ixtiyoriy ijtimoiy ishtirok muhiti — bolani majburlash yo'q, rag'batlantirish asosida. Nazorat guruhida standart MTT dasturi qo'llandi.

Statistik tahlil. Ma'lumotlar IBM SPSS Statistics 26.0 dasturida qayta ishlandi. Guruhlararo farqlarni aniqlash uchun mustaqil namunaviy t-testi, bog'liq namunaviy t-testi va Mann-Whitney U-testi qo'llandi. Korrelyatsion tahlil uchun Pearson va Spearman koeffitsientlari hisoblandi. Ahamiyatlilik darajasi $p < 0,05$ sifatida belgilandi.

NATIJALAR

Introvert bolalarning ijtimoiy-hissiy boshlang'ich holati

Tadqiqot boshida asosiy va nazorat guruhlarining ijtimoiy-hissiy rivojlanish ko'rsatkichlari solishtirildi. Introvert bolalar guruh faoliyatiga qo'shilish ko'rsatkichi bo'yicha nazorat guruhidan 28,6% past natija ko'rsatdi ($p < 0,001$). Biroq individual topshiriqlarda va kichik guruh (2–3 kishi) sharoitida introvert bolalar nazorat guruhidan statistik jihatdan ahamiyatli farq ko'rsatmadi ($p = 0,312$). Bu natija introvert bolalarning «muammoli» emas, balki muhitga sezgir ekanligini tasdiqladi.

Pedagog emotsional qo'llab-quvvatlovchanligi va bola rivojlanishi

CIS metodikasi bo'yicha yuqori emotsional qo'llab-quvvatlovchilik (75-persentil va yuqori) ko'rsatgan pedagoglar sinfidagi introvert bolalar 12 hafta ichida ijtimoiy muloqotga kirishish ko'rsatkichini 41,3% ga oshirdi. Past emotsional qo'llab-quvvatlovchilik ko'rsatgan pedagoglar sinfida esa bu ko'rsatkich atigi 9,8% ga o'sdi ($p < 0,001$). Pedagog emotsional qo'llab-quvvatlovchanligi va introvert bolalar ijtimoiy rivojlanishi o'rtasidagi korrelyatsiya $r = 0,74$ ni tashkil etdi ($p < 0,001$) — bu kuchli musbat bog'liqlikni bildiradi.

Kichik guruh faoliyatining samaradorligi

2–3 kishilik kichik guruh formatidagi o'yin sessiyalari introvert bolalarning ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini 10–12 kishilik katta guruhga nisbatan 3,2 barobara tezroq rivojlantirdi ($p < 0,001$). Kichik guruh sessiyalaridan keyin bolalar katta guruh faoliyatiga ham sezilarli darajada ko'proq qo'shildi — transfer effekti 67,4% holatda kuzatildi.

Majburlash va ixtiyoriy ishtirokni solishtirish

Pedagog bolani majburlab guruh faoliyatiga tortgan hollarda (masalan, «hamma javob berdi, sen ham javob ber»), introvert bolaning keyingi 30 daqiqadagi ijtimoiy ishtiroki o'rtacha 52,4% ga kamaydi. Ixtiyoriy ishtirok muhitida esa bola o'z-o'zicha guruhga qo'shilish tezligi sesson davomida doimiy o'sish tendentsiyasini ko'rsatdi. Bu natija introvert bolani majburlashning teskari effekt berishini empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Pedagog bilim darajasi

So'rovnoma natijalari ko'rsatdiki, pedagoglarning faqat 30% i introvertlik va uyatchanlikni to'g'ri farqlay oladi. Pedagoglarning 65% i introvert bolaning «o'zi xohlasa gaplashishi mumkin» degan noto'g'ri tasavvurga ega bo'lib, maxsus pedagogik yondashuv zarurligini anglamaydi. Bu bilim bo'shliqlari kasbiy tayyorgarlikni yangilash zaruratini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy adabiyotlar bilan bir qator muhim uyg'unliklarni namoyon etdi. Birinchidan, pedagog emotsional qo'llab-quvvatlovchanligi va introvert bolalar ijtimoiy rivojlanishi o'rtasidagi kuchli korrelyatsiya ($r = 0,74$) Pianta (1999) va Connor va boshq. (2010) tomonidan aniqlangan pedagog-bola munosabatining rivojlanishdagi markaziy rolga oid xulosalarni introvert bolalar kontekstida tasdiqlaydi va kengaytiradi.

Kichik guruh formatining samaradorligi Vygotskiy (1978) ning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi bilan uyg'unidir: introvert bola kichik guruhda katta guruhga nisbatan ancha qulay «proksimal rivojlanish muhiti»ga ega bo'ladi — u ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini sinab ko'radi, lekin haddan ziyod stimuldan charchamaydi. Bu natija Cain (2012) ning introvert bolalar uchun kichik guruh formatini tavsiya etuvchi amaliy ko'rsatmalarini empirik jihatdan asoslaydi.

Majburlashning teskari effekti (52,4% kamayish) ayniqsa muhim topilma hisoblanadi. Bu natija Deci va Ryan (1985) ning o'z-o'zini belgilash nazariyasi bilan uyg'unidir: tashqi bosim bolaning ichki motivatsiyasini pasaytiradi va ijtimoiy muloqotga nisbatan salbiy shartli refleks hosil qiladi. Introvert bolalar uchun bu ta'sir ekstravert bolalarga nisbatan ancha kuchli namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni qayd etish lozim: namuna faqat Toshkent shahri MTTlarini qamrab oldi; 12 haftalik kuzatuv davri uzoq muddatli ta'sirlarni baholash uchun cheklangan; shuningdek, oila ichidagi muhit va ota-onalar yondashuvining ta'siri to'liq nazorat ostiga olinmadi. Kelajakdagi tadqiqotlar bu cheklovlarni bartaraf etishi tavsiya etiladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot MTT pedagogining introvert bolalar ijtimoiy-hissiy rivojlanishidagi rolga oid bir necha muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Birinchidan, introvert bolalar «muammoli» yoki «rivojlanishdan orqada qolgan» bolalar emas — ular muhitga sezgir, o'z sur'atida rivojlanadigan va maxsus pedagogik yondashuvni talab qiladigan bolalardir. Pedagog bu farqni anglamasdan qo'llagan yondashuvlari introvert bolaga foyda o'rniga zarar yetkazishi mumkin.

Ikkinchidan, pedagog emotsional qo'llab-quvvatlovchanligi introvert bolalar rivojlanishining eng kuchli bashoratlovchisi hisoblanadi ($r = 0,74$). Bir xil dastur va muhitda ham emotsional

qo'llab-quvvatlash yuqori pedagog sinfidagi introvert bolalar rivojlanishi past darajadagi pedagoglar sinfinikidan 4 barobarga ko'p bo'ldi.

Uchinchidan, kichik guruh formati, ixtiyoriy ishtirok muhiti va «tinchlik burchagi» kombinatsiyasi introvert bolalar uchun optimal pedagogik muhitni tashkil etadi. Bu yondashuv bolani uning tabiiy xususiyatlarini o'zgartirish o'rniga, o'sha xususiyatlar bilan birga ishlash tamoyiliga asoslanadi.

Amaliy tavsiyalar: pedagoglarni introvertlik va uyatchanlik farqiga oid maxsus treninglar bilan ta'minlash; MTT dasturlariga kichik guruh formatini majburiy kiritish; har bir guruhda «tinchlik burchagi»ni jihozlash; va introvert bolani majburlash o'rniga rag'batlantirish strategiyasini qo'llash.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Arnett, J. (1989). Caregivers in day-care centers: Does training matter? *Journal of Applied Developmental Psychology*, 10(4), 541–552.
2. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
3. Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.
4. Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking*. Crown Publishers.
5. Cheek, J. M., & Buss, A. H. (1981). Shyness and sociability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(2), 330–339.
6. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE Publications.
7. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Plenum Press.
8. Denham, S. A. (1998). *Emotional development in young children*. Guilford Press.
9. Eysenck, H. J. (1967). *The biological basis of personality*. Thomas.
10. G'oziev, E. G'. (2002). *Psixologiya*. O'qituvchi nashriyoti.
11. Jung, C. G. (1921). *Psychologische Typen*. Rascher Verlag.
12. Kagan, J. (1994). *Galen's prophecy: Temperament in human nature*. Basic Books.
13. Pianta, R. C. (1999). *Enhancing relationships between children and teachers*. American Psychological Association.
14. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
15. Yo'ldosheva, M. B. (2015). *Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi*. O'zbekiston nashriyoti.
16. Zariyova, N. Sh. (2024). MTTlarda introvert bolalar bilan ishlash tajribasi. *Xalqaro Nordik universiteti ilmiy to'plami*, 3(1), 45–52.